յարգել յիշատակը հանգուցեալ Աւետիքայ Մովսիսեան փիլոյեանց, կարգադրեալ է, կատարել հոգեհանգիստ նորա գերեզմանի վրա, Սուրբ Նշան եկեղեցւոմը, առաջիկայ ապրիլ ամսոյ 22-ին, աշխարհամատրան կիւրակէի օրը, պատարագից յետոյ։ Այս մասին յայտնում է Թիֆլիզոյ բարեպաշտ հասարակութեանը։ Արժանայիշատակ փիլոյեանցը, իր կենդանութեան ժամանակը, կտակաւ նուիրել է Ներսիսեան Դպրոցին մի նշանաւոր կալուածք, որի արդիւնքը գործ է դրւում յօգուտ նոյն Դպրոցի։

***

Այս հինգշաբթի օրը, ապրիլի 19-ին Թիֆլիսի Ձմերային թատրոնում հայ օրիորդներ, տիկիններ և երիտասարդներ կը ներկայացնեն բարեգործական նպատակով պ. Գաբրիէլ Սունդուկեանցի «Գաղած օջախ» նոր կոմեդիան։

***

Մեզ հաղորդում են Քութայիսից հետևեալ տարօրինակ անցքի մասին։ Ապրիլի հինգշաբթի օրը տեղիս հայոց եկեղեցում լսեցինք վրացերէն լուսաւոր քարոզ, վրացերէն կարդացուեցաւ նոյն օրը Բարեխեղ հայրապետի հաղորդութեան համար ասած ճառը, նոյն լուսաւոր կարգադրիչը աւետարանը և կատարվեցաւ Քրիստոսի աւուր։ Յանկարծ կը լինէր որ Քութայիսու հայհոգևորականութիւնը պարզաբանէր այդ երևոյթի պատճառը։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Այս օրերս հրատարակվեցաւ Լէյպցիգում մի գիրք, որի հեղինակն է Միւնխենի մի ուսանող՝ Լուդվիգ Բաուէր։ Գիրքը ցոյց է տալիս մեզ թէ ինչ մանակցութիւն ունէին վերջին պատերազմի մէջ գերմանական համալսարանները։ Ամենահետաքրքիր թուանշանները նրանք են, որ վերաբերում են սպանված ուսանողների թուներին։ Ընկած չորս պրօֆէսօրներից և 248 ուսանողներից ամենից մեծ կորուստը արել է Լէյպցիգի համալսարանը՝ 63. յետոյ Բերլինի՝ 30, Գեօթինգէնի՝ 23, Միւնխէնի 21, Հալէ 19, Հէյդելբերգ 13, Ենա նոյնպէս 13, Բոննա 11, Բօնն 9, Տիւբինգէն 8, Ռոստօկ 6, Գրէյֆսվալդ, Կիլ, Վիւրցբուրգ՝ հինգ հինգ, Մարբուրգ 4, Գիսէն 3, Ֆրէյբուրգ և Միւնստէր երկու երկու, վերջապէս Էրլանգէն՝ 1։ Ամբողջ վեցամեայ համալսարաններում գրված 13,765 ուսանողներից, մի երրորդականը այսինքն 4510 մասնակցած են պատերազմի մէջ։ 1505 Գերմանիայի պրօֆէսօրներից՝ 15 զէնք էին առել, 253 ուրիշներ իրանց հիւանդանոցների և դաշտի վրա վիրաւորվածների հոգատարութեանը, իսկ 120 թէ խօսքով թէ գրվածներով նպաստում էին ազգային գործի համար։

ԹՒՐՔԻԱ

Գերմանական „Kolnische Zeitung“ լրագիրը հաղորդում է մեզ հետևեալ հետաքրքիր տեղեկութիւնները։ Կ. Պօլսի մէջ շրջակայքում անդադար կազմվում են գրամանական ընկերութիւնները։ Ամենից առաջադէմ են այդ մասին յոյները, նմանապէս հայերը սկսեցին գրականական ժողովները գումել։ Նորերումս հայերի մէջ հինգ այդ տեսակ ընկերութիւններ հիմնվեցան։ Մինը արտակարգ գիւղում Բոսֆորի վրա լսարանով, արդէն քանի մի հրապարակական ասեր ունեցած է, ուրիշը Կ. Պօլսի մէջ ընթերցասիրաց ընկերութիւն անունով, միւս ընկերութիւնները Սկուտարի Պեշիքտաշ գիւղերում Բոսֆորի վրա։ Այ-Համալներ անդամ հիմնեցին իրանց մէջ ընկերութիւն՝ գրել, կարդալ և հաշվել սովորելու նպատակով և նմանապէս կրթական գրքեր ու լրագիրներ կարդալու դիտաւորութեամբ։ Հրէաները նոյնպէս հետեւում են ընդհանուր շարժմանը՝ նորերումս նրանք իրանց մայրենի լեզվով մի թատրոնական ներկայացումն տուին որի արդիւնքը նուիրեցին իրանց ուսումնարանին։ Միայն Թուրքերի մէջ մտաւոր շարժումն շատ դանդաղ է գնում։ Ներերումս չը կարողացան Էրզնկիս գիւղում 15,000 պիաստէր (մօտ 900 րուբլի) հաւաքել մի ուսումնարան հիմնելու համար, այնպէս որ մի օտարազգի՝ Քրիստաքի Յօդրաֆօս անունով հարուստ ալբանացին՝ յանձն առաւ իրանից աւելացնել այնքան, որ հարկաւոր գումարը գոյանայ։

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Պարսից նոր տարվայ օրը մեծ ժողովրդական տօնախմբութիւն եղաւ Թէհրանի մէջ։ Նորին մեծութիւն Շահը հանդիսաւոր ընդունելութեան ժամանակ նկատելի յատկութեամբ խօսեց իր մտադրած եւրոպական ճանապարհորդութեան վրա, և յայտնեց որ այդ ճանապարհորդութենից նա մեծ հեռանկարներ է սպասում իր երկրի վերանորոգութեան համար։

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

Ցաճկաստանում Հայոց եկեղեցւոյ բաժանվիլը զանազան դաւանութիւնների եղաւ ազգային միութեան քակտուելու գլխաւոր պատճառներից մինը։

Ազգը կորցրուց իր զօրութիւնը և նորա ուժերը ցրուեցան։

Մեք հեռու ենք այն նպատակից, որ կրկին քարոզենք կրօնական միութիւն, որովհետև բռնաբարել խղճի ազատութիւնը և համոզմունքը մեր գարու գործը չէ։ Բայց մի ազգ բացի կրօնքից ունի միութեան ուրիշ զօրեղ կապերը։—Նա կապուած է արիւնով և իր պատմական անցեալով։ Նա կապուած է լեզուով, որոյ մէջն է նորա կեանքը։ Նա կապուած է իր տնտեսական և հասարակական չահերով։

Բայց կղերի ազդեցութիւնը, կրօնքով բաժանելով մի անդամին ազգային ամբողջութիւնից, կրթեց և նոցա անմիջական յարաբերութիւնների և միւս կապերը։ Հայկայ զաւակները մինը՝ «ֆրանգեմ» ասելով, միւսը՝—«ընկլիս» երրորդը՝—«հոռոմ» սկսան ուրանալ հայութիւնը, եղբայրը քաժանուեցաւ եղբօրից։

Խաւարի դարը անցաւ։ փորձը ցոյց տուեց այն յոյսի սխալմունքը, թէ մի Հայ կարող էր կրօնափոխութեան վաճառքով գնել իր հանգստութիւնը։ թէ մի հռոմէական փափազ, մի ամերիկացի միսսիօնար, և այս կամ այն ֆրանսիական, անգլիական հիւպատոսները, դեսպանները, կարող էին մի օտար տէրութեան մէջ պաշտպանել Հայի իրաւունքները. և կամ նորա կը նպաստէին նորա մտաւոր և նիւթական զարգացմանը։

Բնական օրէնք է, որ մի առարկայի մեքենական չարժման ուժերը պէտք է կենդրոնացած լինեն նոյն իսկ առարկայի մէջ։ Արտաքին ուժը միայն ժամանակաւոր չարժառիթներ պէտք է լինեն։

Ազգի ընդհանուր չահերի վերայ մտածել, գործել և իրագործելու պէտքը, ազգի անմիջական միութենից կախումն ունի։ Բայց դժբախտաբար դեռ մեր կաթոլիկ, բողոքական և լուսաւորչական եղբայրները Ցաճկաստանում որոչ խումբեր են կազմում։ Նոցանից ամէն մինը նպատակ իւր համար է ապրում։

Ազգային մտածուլը մինչև այսօր չը բարձրացրեց միութեան խնդիրը։ (Մեք չենք նայում այդ հարցի վերայ կրօնական կէտից)։ Թէև ժամանակ առ ժամանակ յայտնուեցան զանազան հրաւէրներ, բայց նորա, լինելով բոլորովին միակողմանի, եղան ձայն բարբառոյ յանապատի։

Հակահաւատնեան կուսակցութեան բաժանուիլը վտանգանի՝ ամենայն ազատութիւն ճնշող, միտքը և հոգին կայկանդող չղթայներից, մի համարձակ քայլ էր դէպի ազգային միութիւն։ Բայց մեր լուսաւորչական Հայերը հրպէս նայեցան այդ երևոյթին։—Նորա ոգևորուեցան, ուրախացան, հրճուեցին և աւելի ոչինչ...

Կ. Պօլսի Հայերը դեռ ևս չունեն մի կենդրօն՝ ուր ազգի զանազան անդամները հաւաքուելով, նորա պիտոյքների վերայ մտածէին։ Հասարակաց սրճատները, այդ ժողովարանները ամենատեսակ դատարկախօս, մոլաշրջիկ և ծոյլ մարդերի, յայտնի բան է, չէին կարող բաւականութիւն տալ մի այդպիսի նպատակին։ Մի կենդրօն, որ կարող էր ժողովրդի գործունեայ և մտածող դասին մի տեղ հաւաքել, է ազգային կլուբը։ Այդ չունինք դուրկ են և Պօլսի Հայերը։

Ասելով կլուբներ, մեք չենք կամենում յիշել այնպիսի կլուբները, ուր չաճախորդքը միայն թղթախաղով ու զանազան զուարճութիւններով են վարում իրանց դատարկ կեանքի ծանրացած րոպէքը։ Այլ ազգային կլուբներ ասելով, մեք հասկանում ենք այնպիսիքը, որ ծնունդն այնպէս կոչած երեսելի կլուբական հերոսներին։ Ազգային կլուբ ասելով մեք հասկանում ենք մի կենդրօն, ուր հասարակական գործիչները, միաուել հաւաքուելով, խօսում են, վիճում են, հաճաւանում են, և վերջապէս մշակում են հասարակական գործերի դժուարին խնդիրները։ Այստեղ կազմվում են զօրեղ կուսակցութիւնները, այստեղից ծնվում են երեսելի առաջնորդները, և վերջապէս այստեղ կցվում են կրօնական մըրկով զատուած կապերը ազգի անդամներին։

Շատնեղ կը լինէր այդ հայացքը և միակողմանի, եթէ Հայերը իրանց հասարակական չահերը պահպանելու համար միայն կաչխատէին միանալ իրանց այլազգի ազգայինների հետ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու միւս ազգութիւնների վերայ, որպիսի են Յոյները, Ասորիները, Հրէաները և այլն։

Մի պետութեան մէջ, որպէս է Ցաճկաստանը, հպատակ ազգութիւնները ժամանակ բացառութեամբ մի և նոյն լաւ կամ վատ վիճակի, մի և նոյն բախտաւոր կամ անբախտ դրութեան մէջ են ապրում։ Պաշտպանել այսպէս իրաւունքը սիրող ազգի ճնչումներից, համահաւասար ազատութիւն վայելել,—այդ բոլորի պէտքն է։ Այսօր իրաւացաւ մի ազգից նորա որևիցէ իրաւունքը, անպահպանութիւնը, այսօր բռնաբարուեցաւ նորա որևիցէ արտօնութիւնը, պատիւը, վաղը մի և նոյնը կարող է պատահիլ և միւսներին։ Այդպիսի հանգամանքներում հպատակ ազգերը պէտք է ունենան ներդաշնակ համաձայնութիւն և փոխադարձ օգնականութիւն դէպի հասարակաց բարին։ Որով հետև միակ ուժը, հանդիպելով աւելի զօրեղի ընդդիմադրութեան սիրտակտուղ կողմից, կորցնելու է իր նչանակութիւնը, առանց հասնելու որևիցէ իրի յաջող հետևանքին։

Իսկ Հայոց Պատրիարգը այս ինչ մասնաւոր դէպքի առիթով կտրում է իր յարաբերութիւնը Բռնաց պատրիարգարանի հետ և դորանով խըզվում է մի ազգի կապը միւսի հետ։ Զը նայելով, որ նոցա փոխադարձ յարաբերութիւնները որքան օգտաւէտ էին իրանց ներկայի և ապագայի չահերուն։

Այս տողերը գրելու ժամանակ ինձ բերեցին Մասիս լրագրի 1356 և 1358 համարները։ Նոցա մէջ մի յօդուած, որ թարգմանուած էր Բռնաց «Անթօլի» լրագրից բաւականին գրաւեց իմ հարցասիրութիւնը։ Նորա մէջ ամենայն անկեղծութեամբ ինչվում էր Յոյների ժամանակ դասի արձականքը դէպի հզրայրական սէրը և հաչտութիւնը Հայերի հետ, հեռու պահելով այս պարագայս մէջ կրօնական միչտ երիպատակութիւն ըղծող և տեղութիւն սերմանող խնդիրները։ Յօդուածագիրը մեղադրում է Բռնաց կղերի մոլեռանդութիւնը, որ կրօնական դէպքերի պատճառաւ կտրում են Հայերի հետ հաչտութեան և սիրոյ կապերը, որք միակ հիմքը կարող էին լինել նոցա ներկայի և ապագայի բարօրութեանը։ Մեք բոլոր սրտով համակրում ենք յօդուածագրի կարծիքը։

Տխուր երևոյթ է ներկայացնում, երբ նչմարում ենք Ցաճկաստանում ամէն մի դաւանութեան պատկանող ազգութիւնները, փոխանակ հիմնուելու ժողովրդական ուժերի վերայ, խիստ պինդ բռնած են կղերի փէշերից (քղանցից), Այդ իրօղութիւնը ունի իր քաղաքական պատճառները։ Բարձ. Դուռը մինչև այսօր եկեղեցականներին է ճանաչում որպէս ազգային գլխաւորների ներկայացուչիչներ։ Եւ ուրիչ կերպ չէր կարող լինել, երբ մահմետական աչխարհը իր կրօնական բնաւորութեամբ ինքը տակաւին չէ կարողացել ազատուել իր չէյխերի և ղազիների ազդեցութիւնից։

Մի բան, որ կարող էր թուլացնել կղերի միապետական բռնակալութիւնը, է ժողովրդական ընտրութիւնը։ Այն ժամանակ գոնեա կը դարձրէին այն անընդհատ բողոքները պատրիարգներից, գաւառական առաջնորդներից, և քահանաներից, և նորա կը սովորէին իրանց վարել որպէս կարդն է։

Հայոց ժողովրդականութիւնը իր եկեղեցւոյ խորին հնութիւնից ունի այդ արտօնութիւնը։ Բայց դժբախտաբար նորա արտաքին ձևերը միայն պահպանվում են այժմ...

Մ.

ՆԱՄԱԿ ԿԻՒՆԱԽՏԻՑ [1])

Ինչպէս ձեզ յայտնի է, Կիւնախտում կայ մի մանկավարժական Սեմինար ուր պատրաստվում են ուսուցիչներ ազգային դպրոցների համար։ Դպրոցի մէջ կան նոյնպէս Հայեր և Յունդարացիք իրրև համաւոր ունկնդիրներ, բայց այս օրերս արդէն այստեղ գտնվող հայերի համար որոչուեցաւ՝ բնդունել ի չարս պարտաւորիչ աչակերտների։

Այս չարաթուան մէջ Սեմինարի հրատարակչական քննութիւնքը տեղի ունեցան, ուր և ներկայ էին Ցիւրիխից եկած մի քանի պրօֆեսորներ, նախկին և ազգային լուսաւորութեան գլխաւոր տեղամը։ Քննութիւնը վերջանալուց յետոյ, այս վերջինը մի համառօտ տեղեկութիւն արաւ, ուր զգալ դնդի աչակերտք, ուր ցոյց տուաւ ոգևոր ուսումնասիրութիւն կրթութեան անհրաժեչտութիւնը, ուչեալցնելով թէ՝ նոցանից է կախուած Ցուիցերիոյ մանուկների կրթութիւնը և թէ՝ նորա ընդունելով ուսուցչական պաչտօն, մեծ պատասխանատուութիւն են յանձն առնում մանուկների կրթութեան վերաբերութեամբ և հետևաբար եթէ նորա իրենց խոչ են դնում այդ գործի մէջ և յանձնառու են լինում՝ այդ կնչանակէ ծանրաբեռնում են իրենց վերայ մանուկների մեղքը և ապա վերջացուց իր խօսքը չնորհակալութիւն մատուցանելով դպրոցի դիրեկտորին, որ հոգատարութեամբ իր պաչտօնը կատարած է։ Քննութիւնը վերջանալուց յետոյ, բոլոր աչակերտք և ուսուցիչք հրաւիրուեցան մի ընդհանուր դասիճ, ուր սոցա բաւականութեան համար ընթերցք էր պատրաստուած։ Այստեղ դարձեալ մի քանի ճառախօսութիւնք եղան աչակերտաց վերաբերեալ և մասնաւր Հայերի և Յունդարաց։ Ուսուցչներից մինը իր ճառը գլխաւորապէս ուղղեց դէպի Հայեր և Յունդարացիք (որովհետև օտար ազգութիւններից միայն այս երկուքը կը գտնուէին), Նա իր ճառի մէջ երջանիկ էր համարում այն ազգը, որ իր գրութեամբ այժմ ֆիզիկապէս ապահովուած, միայն իր մտաւոր կրթութեանը կը զբաղի։ Հայեր, Յունդարներ, ասում էր նա, դուք, որ համակրելով մեզ, եկած էք մեր երկիրը, աւելի էր դառնում պարծենալու ինձ իմ հայրենիքի վերայ և յիրաւի ես պէտք է պարծենամ, որովհետև չատ ազգութիւններից քաղաքակրթութեան կոչմանէ մենք չատ բարձր ենք, մեր համալսարանը, մեր բազմարուեստանոցը չամախմում են չատ ուրիչ ազգերից, ուրեմն դուք ևս Հայեր, որ ժողովուած էք այստեղ ուսէք մեր դիտութիւնքը, ընդունեցէք մեր սովորութիւնքը և ապա վերադարձէք ձեր հայրենիքը և վերացէք տգիտութեան քողը։ Այս պարոնը մի այնպիսի ոգևորութեամբ ճառաբանեց, որ ամբողջ դահլիճը թնդաց ծափահարութեամբ և ապա բաժակներ դարձուեցան հայերի և յունդարացիների կենաց համար։

Արժի ցաւօք պիտի յայտնեմ, որ Ցիւրիխի Ռուս ուսանողների մէջ մի գժտութիւն է ծագել։ Ինչպէս ձեզ յայտնի է Ռուս ուսանողները երկու մասնաձարաններ ունէին (Ուչակ № 6. Նամակ Ցիւրիխից), և իւրաքանչիւր ուսանողք երկու կուսակցութեան բաժանուած, երկու մասն ևս ներքին գործերի երկպատակութեան պատճառաւ թչնամի էին միմեանց։ Երեկ մի կուսակցութեան պատկանող 3 մարդ մտել են միւս կուսակցութեան մի ուսանողի տունն և միրձ ի մահ ճարդեն տուել նորան։ Ուսանողք այս բանի վերայ վրդոված, մի արտաքոյ կարգի ժողով են կազմում այդ գործի առթիւ, ուր որոչում են այդ ծեծողներին իբրև ընկերութեան վտանգալի մարդիք, հեռացնել տալ Ցիւրիխի կանտոնից ռատիկանութեան միջնորդութեամբ։ Այս իրաւունքը ծանուցանում են ռատիկանութեան, և նա յանձն է առնում հետախուզել դորա չարժառիթները և անցքի որպիսութեանը տեղեկանալ։ Գործը դեռ ևս վերջացայ չէ։ Երկու Ռուս ուսանողուհիք փողոցին մէջ պատահելով այն ծեծողներից մէկին, յարձակվում են և ապտակներ են զարնում, իսկ նա միայն պաչտպանվում է։ Ահա թէ ինչպիսի աչքով պիտի նայեն ռուս ուսանողների և ուսանողուհեաց վերայ Ջուիցարացիք։ Ցուրիխի հայ ուսանողներն մէջ մի օգտաւէտ սկզբունք ծագած է և օրեց օր նորա իրագործութեանը կը ապասինք։ Հայ ուսանողները կամին մի ընկերութիւն հիմնել, որի նպատակը լինի—ուսումնասիրել ազգային գրականութիւնը և հարցերը, օգնել միմեանց փոխադարձաբար ընդհանուր մարդկային զարգացման մէջ և նոցուկ լինել միմեանց նիւթականապէս։ Այս առթիւ արդէն մի քանի ժողովներ եղած են և ընկերութեան հիմնական յօդուածներ կը կազմակերպվին։

Ապրիլ 1873. Ա. Ս.

1) Կիւնախտը գտնվում է Ցիւրիխից ոչ հեռու Ցիւրիխեան ծովակի վրա։